

*Абакиров Курманбек
филология илиминин кандидаты, доцент
Кыргыз адабияты кафедрасы
Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук
университети*

УЛУУ ЭПОСТУН ЧААЛЫКПАС ЧАБАРМАНЫ

*Абакиров Курманбек
кандидат филологических наук, доцент
Кафедра кыргызской литературы
Кыргызский национальный университет
имени Ж. Баласагына*

НЕУСТАННЫЙ ПРОПАГАНДИСТ ВЕЛИКОГО ЭПОСА

*Abakirov Kurmanbek
Candidate of Philological Sciences, docent
Department of Kyrgyz literature
Kyrgyz State National University named
after J. Balasagyn*

TIRELESS PROPAGANDIST OF THE GREAT EPIC

Аннотация: Макалада белгилүү манас таануучу С. Байгазиевдин «Манас» эпосун изилдөөгө кошкон салымы тууралуу сөз болот. Эпостун образдар системасын изилдөөлөрдүн мүнөзүнө жана деңгээлине, ошондой эле С. Байгазиевдин эмгектеринин өзгөчөлүктөрүнө айрыкча көңүл бурулат.

Аннотация: В статье речь идет о вкладе известного манасоведа С. Байгазиева в исследовании эпоса «Манас». Особое внимание обращается на характер степени исследований системы образов эпоса и отличительные черты трудов С. Байгазиева.

Annotation: The article focuses on the contribution of the famous manasoveda S. Baygaziev in the epic «Manas» study. Particular attention is drawn to the nature of the degree system of research and epic images of the distinctive features of the works of S. Baygaziev.

Түйүндүү түшүнүктөр: көп кырдуулук, билим берүү, публицистика, каармандар,

руханий-адептик, үлгүлүү, жалпы адамзаттык, ар тараптуу, мүнөз, коомдук аң-сезим.

Ключевые слова: многогранность, образование, публицистика, образы, духовно-нравственный, образцовый, общечеловеческий, всесторонний, характер, общественное сознание.

Key words: diversity, education, journalism, images, spiritual and moral, model, common to all mankind, in-depth, character, social awareness.

Ачыгын айтканда, ак сөзү, адал эмгеги, болгондо да биринен-бири ашып түшпөсө, асты кем калбаган, көп жанрлуу эмгектери менен жумурай журтка таанымал болуп калган илимпоз, чыгармачыл инсан тууралуу жазуу оор. Анын үстүнө улуу-кичүүсү, аттуу-баштуусу аралаш далай адамдар дембедем айтып, жазып келишсе, ал инсан тууралуу жаңы бир нерселерди айтсам деген ние-

тиң ого бетер оорлоп, ишке ашпачудай көрүнүп туруп алат. Бирок ал адамдын, болгондо да кесиптеш катары дамамат кызыктырып, көңүлүндүн борборунда боло келген эмгектери эл катары өз оюнду, аздыр-көптүр пикиринди айтууну талап кылат да, ал өзүндүн ички муктаждыктарынан келип чыгат экен. Себеби адис катары ошол өзүң сөз кыла турган кесиптешиңдин эмгектери көп нерсеге көзүңдү ачып, көп нерсеге үйрөтүп турса, жашың канчага келгенине карабай бир кары философ айткандай «бул күргүштөгөн дүйнөдө өмүр бою окуп, өмүр бою шакирт болуп калаарыңа» чындап ишенесиң.

Бир убактарда (негизинен IX-XIV кылымдарда) Европа, Азия чөлкөмдөрүндө бир эле убакта философ, акын, сүрөтчү, математик, саясатчы, географ, тарыхчы, атүгүл дарыгер сындуу маданият, илим, искусство тармактарынын бир нечесинде өчпөс из калтырган универсалдуу таланттар, Ф.Энгельстин сөзү менен айтканда титандар жашап өткөн. Алардын заманында адамзат билим-илими, искусствосу бүгүнкүдөй эсепсиз тармактарга ажырап кете элек болсо да, ошол алптардын билими менен талантынын көп кырдуулугу терендиги таң калтырбай койбойт. Дүйнөлүк цивилизациянын тарыхын ошол адамдардын эмгектерисиз элестетүү да дээрлик мүмкүн эмес. Ошол сыңары бүгүнкү кыргыз маданияты менен искусствосундагы, илимдердин тигил же бул тармагындагы жетишкендиктерди элестетүүгө мүмкүн болбогон албан таланттардын катары арбын. Алардын өзгөчө көрүнүктүүлөрү өзүбүз үчүн Тициан менен Абу Рейхан Бируни, өзүбүз үчүн Д.Дидро жана Гегель сыяктуу даражада турат десек аша чапкандык деле болбойт. Кыскасы, ар бир улуттун өздүк дөөлөттөрү жана таланттары боло келген жана азыр да бар. Ансыз улут улут болуудан калып, кедери кетээри да айгине. Дүйнөгө белгилүү титандардын айрымдарын эскерип отурганымын жөнү да ушунда, б.а., байыркы элибиздин узак жана оор тарыхы өзүбүз үчүн алардан кем эмес

алптарга бай экендигин, илгеркилерин айтпаганда да бүгүнкү замандаш адамдар арасында чыгармачылык жигери жана анын көп кырдуулугу менен ошолорду элестеткен адамдар арбын экендигин айткым келип жаткандыгында. Алардын баары менен болбосо да, тагдыр буйруп айрымдары менен бирге иштешип, туздаш-даамдаш болуп, илим жаатында баарлашып калсаң, ошонун өзү ийги иш болгонун бирде болбосо бирде түшүнөт көрүнөсүң. «Жакшыга жана, жамандан адаш» деген сөз да ушундайда айтылат өңдөнөт.

Окумуштуулардын, акын-жазуучулардын кадыр-баркы, атак-даңкы алар жараткан илимий же көркөм чыгармалардын саны менен өлчөнбөй турганы белгилүү. Алардын айрымдары жайнаган эмгек же чыгарма жаратып, бирок алардын бирди-жарымы гана эл оозуна алынып, узак «жашап» кетсе, кай бирлери «аз, бирок саз» жазышат жана ошонусу менен тарыхта калат. Булардан тышкары өзгөчө ыкчам жана жигер менен өтө түшүмдүү иштеп, биринен-бири кем калбаган көптөгөн илимий же көркөм чыгарма жараткан адамдар да болот. Эреже катары мындайлар жогоркуларга караганда сейрегирээк экени байкалат. Мына ошондой «сейрегирээк» илимпоздордун катарында мен сөзгө алайын деп турган биздин замандашыбыз Советбек Байгазиев да бар жана анын ысмы азыркы атпай кыргыз журтчулугуна, айрыкча билим берүү системасы менен массалык маалымат каражаттарына, искусство, маданият жана адабият тармактарына аттын кашкасындай таанымал. Маданий-агартуу, билим берүү жана тарбиялоо, адабият тарыхы жана сын, манас изилдөө сыяктуу канат-кулачы кенен тармактардын ар биринде ал жараткан көзгө толумдуу эмгектердин ар бири «жаңы сөз», же эскинин жаңы деңгээлге көтөрүлүшү, жаңыча жаңырышы болуп турса, адилеттүүлүк үчүн деле окумуштуунун мээнеткечтигине, ошол мээнет менен таланттын айкашынан

турган анын илимпоздук, адамдык нарк-насиле таазим этишиң керек болуп калат.

С.Байгазиев биз сөз кыла турган манас изилдөөчүлүктөн тышкары көп эмгектерди жаратты. Орто мектептер менен ЖОЖдордо билим берип, тарбиялоонун курч жана актуалдуу проблемаларына, тигил же бул акын-жазуучулардын чыгармачылыгын жана чыгармаларын окутуу методикасына, бүгүнкү турмуштун руханий, маданий, философиялык, педагогикалык олуттуу проблемаларына арналып, эртеңки кыргыз коому, анын келечеги болгон жаштарыбыздын интеллектуалдык, рухий дүйнөсү, келбети кандай болот деп күйүп-бышкан далай эмгектерин айтпаган күндө да, кыргыз адабиятынын тарыхы, өзгөчө театр менен бирдиктеги улуттук драматургиянын баскан жолу тууралуу капиталдык изилдөөлөрү өзүнчө жана нускалуу сөзгө татыктуу. Алардын баары окумуштуунун билим көрөңгөсү тереңдигин, кругозорунун кенендигин, аналитикалык ойлоо жөндөмүнүн, көркөм табитинин кынтыксыз жеткилендигин айгинелеп, кай маселе болбосун фактыларды жөн эле тизмелеп койбой, анын ичтейине катылган философиясы менен педагогикасын ачып берүүгө ынтаа койгон ойчул, санатчы илимпоздугун далилдеп турат. Булар эми, айтылгандай өзүнчө сөз болчу нерселер.

Азыркы гуманитардык илимдердин ар бири бир канчалаган ири тармактарга ажырап, алар өз кезегинде андан да көп багыттарга, салааларга бөлүнүп кеткен бүгүнкү заманда бир эле илимдин өзү боюнча ар тараптуу адис болуу кыйын, атүгүл мүмкүн эместей да көрүнөт. Лингвистика менен педагогикада, адабият таануу менен методикада деле ошондой. Бир эле учурда фонетика менен синтаксисте адистешкендер жок болгон сыяктуу, бир эле учурда драматургия менен фольклордо адистешкен адабиятчылар да сейрек. Себеп жөнөкөй эле – булардын ар бири боюнча топтолгон билим-маалыматтардын учу-кыйры көрүнбөйт, алардын ар бири-

нин изилденчү проблемалары да ошончолук арбын. Ошондуктан мен бул жерде С.Байгазиевдин талантынын көп кырдуулугу деген учурда бири-бири менен байланышы, тутумдаштыгы байкалып турса да (адабий сын жана драматургия, педагогика жана манас таануу, көркөм-маданий тарых жана методика ж.б.), биротоло биригип кетпей, өз алдынча шык-жөндөм менен олуттуу даярдыкты, өз алдынча мээнетти талап эткен тармактардын ар биринде бараандуу из калтырган анын өзгөчө ыкчам жана натыйжалуу ишмердигин эске алып жатам. Адеп илгерки алп таланттар тууралуу сөз баштаганымды дагы бир жөнү ушунда. Аны апыртуу эмес, жөн гана заман-доор шартына жараша салыштыруу катары кабылдоо зарыл. Мындай салыштырууга, анын үстүнө, С.Байгазиев жараткан эмгектер толук негиз берет. Кыскасы, С.Байгазиев көп кырдуу талант экендиги шексиз. Көп кырдуулуктун өзү али таланттуулук эмес. Илим-изилдөөнүн, ишмердүүлүктүн көп кырдуулугу элге жугумдуу, алымдуу натыйжаларды берип, ошол ар бир тармак-салаада оозго алынып, башкалар талашкыс өз ордуна ээ болсо гана аны талант десек болот. С.Байгазиевдин көп сандаган эмгектеринин ар бири мына ушундай сапатка эгедер.

Мен билгенден, С.Байгазиев өз чыгармачылыгын, өз бетинче, балким, башынан эле бир нече багытта иштеп жүрсө да, коомчулуктун баамына чалдыккан чыгармачылыгын адабият сынчысы катары баштаган. Өткөн кылымдын 70-жылдарында анын ошол кездеги адабий процесс, айрым акын-жазуучулардын жыйнактары жана конкреттүү чыгармалары тууралуу жазылган курч жана жигердүү, калыс макалалары, аларды талдоодогу чеберчилик менен ынандуулук адабий сын дагы бир таланттуу адис менен толукталгандыгын айгинелеген («Жаа, жаа жамгырым», «Бирөөнүн көзү менен», «Поэзия – тагдыр» ж.б. макалаларын эске алып жатам). Ал аңгыча болбоду дегендей, «Иниме кат» аттуу прозадагы публицисти-

калык поэма түспөлдүү эмгек социалдык-маданий табияты, көркөм-эстетикалык функциясы адабий сынга жанаша бербеген тармакта дагы бир С.Байгазиевдин жылдызы жаркырап жангандыгын кашкайта көрсөтүп, аталган китеп орто мектеп менен ЖОЖдордо окуган, иштеген адамдардан тарта эгин эгип, мал баккан кишилерге дейре уу-дуу болуп, каршы-терши талкууланып жатып калды. Дагы бир С.Байгазиев дегенимдин да себеби бар. Анткени адабият сынчысы, тарыхчысы катары кабыл алынып, ошого көнө түшкөн элге анын «башы» таптакыр башка жактан көрүнүп, өмүр бою ошол жакта иштеп келгендей болуп турса, «башка С.Байгазиев» дебешке аргаң жок да! Анан эмне болду?! Анан сынчы жана публицист С.Байгазиевдин арымы улам узарып, узакка чабылган күлүктөй улам кызыл берди да, сынчылыгы менен публицистикасына адабий изилдөөчүлүктү, билим берүүнүн күнгөй-тескейин текши билип гана жөн болбой, алардын учурдагы жана келечектеги көйгөйлөрүн көрө билген педагогдук ишмердүүлүктү коштой кетти. Булардын бирин да ара жолдо калтырбай удаалаш ала жүрүп, акырындап, мурда эле жүрөгүндө бүчүрлөп, өнө берген, жан-көйүнө тынчтык бербеген «Манаска» келип жетти да, ага көпкө эле эмес, биротоло байланып калды. «Манастын» касиети ошондой экен – ал өз дүйнө-ааламына таза ниет менен баш баккан адамды кучагынан чыгарбайт экен, ага соолубас кайрат, дем-кубат берет экен. С.Байгазиев болсо улуу эпоско мына ушундай өзгөчө кастарлуу, өзгөчө аруу сезим менен келип кирди.

С.Байгазиев «Манас» эпосу боюнча түрдүү көлөмдөгү жана мазмундагы 25 китеп жарыялады. Аларда каралган маселелердин проблематикалык, тематикалык чен-өлчөмү өтө кенен, идеялык-мазмундук жактан өтө бай. Алардын баарын бир чакан макалада сыпаттап чыгуу мүмкүн эместигин эске алып, анын эмгектеринин баарын кызыл сызыктай аралап өткөн бир маселеге назар сала

кетели. Ал – «Манас» эпосунун каармандары жана алардын образдарынан келип чыккан, канат-кулачы жайылган маселелердин жоон тобу.

«Манасты» «Манас» кылган, албетте, андагы каармандар. Эпостун образдар системасы – анын кан-жаны жана кыймылдаткыч күчү. Бул маселеге арналган эмгектерди ички мазмуну боюнча түрдүүчө багыттарга ажыратуу мүмкүн болгону менен алардын көбүндө чырмалышкан маселелер аралаш, удаалаш караштырылып, бири-биринен так ажыратылбай тутумдаш мүнөз алып жүрөт.

«Манастын» образдар системасына ар кандай денгээлде байланышы бар эмгектердин көбү ушундай. Ч.Валиханов менен В.Радлов Манастын образына учкай назар салышса, К.Тыныстанов, Ө.Жакишев, М.Ауэзов, В.Жирмунский, К.Рахматуллин, М.Богданова, Т.Байжиев, З.Бектенов, Э.Абдылдаев, К.Кырбашев, А.Жайнакова, С.Бегалиев, О.Сооронов, И.Молдобаев, Т.Абдыракунов, А.Сыдыков, Б.Исаков, К.Жумалиев (ж.б.) жана кийинки бир катар жаш манас иликтөөчүлөр Манас менен бирге Каныкей, Алманбет, Чубак, Бакай, Коңурбай, Жолой, Аккула, Кумайык (ж.б.) сыяктуу персонаждарга жалпылама жана жекече мүнөздөмө беришет. Алар, албетте өз эмгектеринин максат-мүдөөлөрүнө жараша ар түркүн маселелердин курамында тигил же бул образга кайрылып, түшүндүрүп, өз ойлорун далилдөө аракетин көрүшөт.

Р. Кыдырбаева «В начале было слово...» аттуу салмактуу эмгегинин «Изображение человека в эпосе «Манас» (к проблеме поэтики)» деген бөлүмүндө борбордук образдардын көркөм-эстетикалык, стилдик-маданий табиятын эпостогу адамдын эпикалык идеал концепциясына тушташ терең иликтөөдөн өткөрсө, *С.Байгазиев үчүн негизги оң каармандардын түбөлүктүү үлгү-сабак боло турган сапаттарын, өрнөктүү касиеттерин ар тараптуу ачып берүү негизги максат болуп эсептелет.* Ал өмүр жолу ынтымак

менен эриш-аркактуулуктун, элге кызмат кылуунун бийик үлгүсү болгон Манас менен Каныкейдин образдарынын руханий, адептик-ыймандык, тарбиялык, патриоттук сабактарын ар тараптуу иликтөөгө алат. Буга чейин бул образдар тууралуу көп эле сөз болгону менен, алар бул ыңгайда мынчалык терең, кылдат жана кеңири масштабда талдана элек болчу. Демек, эпостогу образдардын ачыла элек кырлары, сырлары дагы эле арбын десек болот.

Эпостун көркөм-эстетикалык, философиялык, диний, этнопедагогикалык, тарыхый, культурологиялык, идеялык-семантикалык (ж.б.) маселелеринин дээрлик баардыгы анын образдар системасына тикелей көз каранды. Белгилүү философ *Жамгырбек Бөкөшов жазгандай «философиянын салт категорияларынын жарыгына салып, эпостогу баян, окуя, образ, сүрөт-сыпаттардын маани-мазмунун, тек-тамырын, жөн-жайын» окумуштуулар аздыр-көптүр иликтеп келишсе да, «Манас феноменине, рухуна, касиетине негизделген өзүнчө жана өзгөчө философиялык тутум, дүйнөкөрүмдүн өз алдынча түзүмү, ой-санаалардын, кыял-сезимдердин бөтөнчө курамы», б.а., эпостун метафизикасы эми гана илим объектисине алына баштады десек, анын борборунда барып-келип эле каармандардын образдары туруп калат. Ошентип, «Манастын» каармандарынын образдары гана баардык проблемалардын тогошкон жери жана өзөгү катары чыгат.*

Кыскасы, образдар системасынын байлыгы, көп түстүүлүгү жана кайталангыстыгы боюнча да «Манас» уникалдуу чыгарма экендиги «эки жерде эки-төрт» дегендей эле нерсе. Анда жаш курагы, уруу-улуту, социалдык статусу, байлык-бийлиги, дини, жынысы, кулк-мүнөзү, адамдык нарк-насили, ишмердүүлүк тармагы бири-бирине окшош жана окшобогон эсепсиз көп каарман бар. Алардын жоон тобу эпосто баяндалган окуялардын баштан аяк катышуучулары болсо,

дагы бир тобу бирде активдүү катышып, бирде четте калып, кайра окуяларга аралашат. Эпизоддук каармандар менен катар бир гана көрүнүп жок болгон көз ирмемдик каармандар да кездешет. Кыскасы, эпоско жоокердик замандагы Азия элдеринин жана кыргыз коомундагы адамдардын бардык типтеринин ар кыл даражадагы көркөм элеси түшүрүлгөн. Мындай көптөгөн каармандардын иш-аракетин, кулк-мүнөзүн жана портреттерин сүрөттөөнүн масштабы, алардын башкалардан өзгөчөлүгүн ачып берүүнүн поэтикалык каражаттары да ар башка. Кыскасы, бул жагынан да «Манас» саймадай кооз жана залкар чыгарма катары бул типтеги өзүбүздүн жана башка элдердин чыгармаларынан кескин айырмаланып турат.

Бул эпопеядагы каармандардын адамдык нарк-насили, сапат-касиеттери ошол маселенин бир гана ыптасы болсо да, эпостун өзү үчүн да, аны аздектеген элдин Адам жөнүндөгү социомаданий, эстетикалык концепциясы үчүн да кардиналдуу маселе экендиги талашсыз. Эпосто узак, татаал тарыхы бар кыргыз элинин Адам тууралуу концепциясы көркөм эпизацияланган формада берилгендиги, ошол концепция элдин аң-сезиминде эзелтеден бери орун-очок алып, «Манас» аркылуу өзгөчө эстетикалык жигер менен ачыкка чыгарылганы да шек туудурбайт.

Манас изилдөөчүлөрдүн дээрлик бардыгы эпостун Адамдык концепциясын өз эмгектеринин максат-мүдөөсүнө жараша тигил же бул деңгээлде учкай болсо да сөз кылбай коё алышкан эмес. Бирок алардын көбүндө каармандардын оң-терс сапаттарын санактан өткөрүү, ысымдардын этимологиясына кызыгуу басымдуулук кылат. Бул маселе боюнча М.Ауэзов, Б.Юнусалиев, В.Жирмунский, К.Рахматуллин, И.Молдобаев, М.Мамыров, Р.Кыдырбаева, С.Мусаев, М.Борбугулов, М.Жумагулов, Ж.Бөкөшов, Р.Сарыпбеков, Ш.Акмолдоева, С.Иманалиев (ж.б) сындуу белсемдүү манастануучулардын салмактуу эмгектерин айтпаган күндө да, ага тикелей

тишеси бар айрым иликтөөлөрдө эпостун каармандары ар кандай өңүттөн иликтенип келди. Эпостун сюжеттик-композициялык курулушу, тарых менен байланышы, образдар системасы, педагогикасы, элдик аң-сезим формаларынын чагылышы, чыгарманын изилдениши, жарыяланышы, башка элдердин эпостору менен окшоштугу жана өзгөчөлүгү сындруу шексиз маанилүү маселелердин тутумунда чыгармадагы Адам концепциясына байланыштуу кийинки эмгектердин мүнөзү башкачараак экендиги, аларда көбүнчө философиялык, эстетикалык, психологиялык, диний, көркөм-руханий, мифологиялык, космогониялык жагдайларга басым жасалганы байкалып, коомдук аң-сезимдин көөнө жана кийинки формалары эпостун борбордук каармандарынын образдарына канчалык сиңирилип, канчалык эпизацияланат, алардын көркөм реалдуулугу канчалык деген маселе алдыңкы планга чыгарылат.

Эпостун образдар системасынын караштыруунун илимий багыттары жана жол-жоболору да улам тармактанып, татаалдашып, тереңдей бергени табыгый иш. Анын түпкү себеби, албетте, эпостун идеялык, көркөмдүк-эстетикалык, философиялык, педагогикалык, тарыхый, диний көп катмарлуулугуна, алардын тереңдиги менен бийиктигинде, манас таануучу С.Байгазиев жазгандай «Манастын» идеялык-рухий кенчтери... күнүмдүккө эмес, түбөлүктүүлүккө багыштаган улуттун эскирбес, карыбас мүлктөрү» болгондугунда жатат. Кийинки он жылдыкта «Манас» эпосунун руханий, адептик-философиялык, патриоттук дөөлөттөрү жана идеологиялык асыл нарктары тууралуу салмактуу эмгектерди жараткан С.Байгазиев анын образдар системасын, ириде борбордук каармандардын элге бере турган сабактарын түркүн ракурстан караштырып, таасындыгы жана тереңдиги менен көзгө урунган бүтүмдөрдү чыгарат. Окумуштуу өзү иликтеген маселелерди бүгүнкү жашоо-тирликтин көйгөйлөрү, адамдын пенделик алпурушуула-

рын, ойломунун кардиналдуу маселелери менен ыктуу жана ынандуу тутумдаштыра билет. Анын мыкты жактарынын бири ушунда. «Манас» эпосунун адеп-ахлак концепциясы киши пендесинин бул жарыкчылыктагы өмүр-жашоосунун маани-маңызы эмнеде деген социалдык-философиялык, моралдык суроо менен тыгыз байланышта», - дей келип, көпчүлүк манас изилдөөчүлөрдөй эле эпостун өзөктүү идеясын элдин эркиндиги, ынтымагы, жыргалчылыгы, чындык, адилеттүүлүк үчүн күрөшкө байланыштырган С.Байгазиев образдардын нукура функциясын социалдык-философиялык, моралдык-нравалык, педагогикалык, руханий маселелерге байланышта иликтейт. «Манастын образынын өзү кишинин өмүр жашоосунун маани-маңызы пенденин өзүнөн жогорку турган кандайдыр бир бийик, ыйык, улук элдин, гуманисттик мүдөө-идеяларга кызмат кылышында экендигин канкуулап турат», - деген бүтүм менен ал өзү койгон соболго жооп берет, ага чейин ал жоопту эпостун текстин таяныч эткен ишеничтүү ойжоруулар менен даярдайт. «Калыстык, адилеттүүлүк, эл алдындагы парз (долг), абийир (совесть), жоопкерчилик, сөз менен иштин биримдиги, эмгекчилдик сыяктуу жалпы адамзаттык моралдык дөөлөттөрдү көтөрүп жүргөн Манас, Бакай, Алманбет, Каныкей сыяктуу каармандардын образдары кыргыз эпосунун универсалдык нравалык маанисин дагы да тастыктайт», - деген окумуштуунун пикири эпостун өзүнөн агылып чыккандыгы талашсыз.

Сөз болгон С. Байгазиевдин эмгектеринде деле адам болмушунун (бытиесинин) эпосто чагылдырылышы эпикалык реализмдин алкагындагы образдардын философиялык, руханий, социалдык-маданий, нравалык-педагогикалык көрүнүштөрү катары иликтенип, оор, кыйчалыш шарттарда адам өзүн кандай алып жүрүшү керек, дегеле нукура баатыр, мекенчил, айкөл, акылман, көсөм, эмгекчил адамдар кандай болушу керек, ушул ыңгай-

дан алганда эпосто жеткире иштелген образ катары адамдардын кандай типтери бар, алардын кайсынысы идеялизацияланып, кайсынысы жектелет, ушулардын баарын зор жигер менен баян эткен эпос эмнеси менен баалуу деген суроолорго жооп издөө алардын өзөгүн түзөт. Аларда Манас, Бакай, Кошой, Каныкей, Алманбет (ж.б.) сындуу образдар кыйла кеңири жана терең иликтенип, алардын адамдык, пенделик-руханий, инсандык келбеттериндеги көп байкала бербеген касиет-сапаттар ачыкталат. Манастын өзү элди айласыз оор кырдаалдардан алып чыгууга акыл-дарамети, иш билгилик жөндөмү жеткен, өзүн эмес, караламан калктын ынтымак-биримдигин, эркиндигин, жетиштүү жашоосун, бардык жаткан тоскоолдуксуз өсүп-өнүгүшүн өмүр-жашоосунун башкы максаты, маңызы катары караган идеалдуу инсан иретинде сыпатталат, Бакай, Кошой, Каныкей, Алманбет, Чубак, Кыргызчал же Көкчөкөз, Шууту, Нескара, Коңурбай сындуу персонаждардын пенделик портреттерине жаңы штрихтер сүртүлөт.

Белгилей кетчү нерсе – С.Байгазиев жогортодо сөз болгондой табиятынан таланттуу публицист. Анын бул сапаты «Манас» боюнча иликтөөлөрүнүн дээрлик бардыгында, алардын ичинде образдарды ар башка аспектиден караштырууда да айрыкча ачык көрүнө калып, илимий ой жүгүртүүлөр менен тыянактарды кадимкидей өзүнө чулгап турат, т.а., аны илим менен публицистиканы синтездеп, айкалыштыра билген сейрек окумуштуулардын бири десек да болот.

Илим дүйнөсүнө белгилүү болгон 150-160 жылдан бери «Манас» эпосу тууралуу миңдеген эмгектер жазылды (чакан заметкалардан тарта олуттуу, көлөмдүү макалалар, монографиялар, окуу китептери, диссертациялар ж.б.). Аларда козголгон проблемалардын, байкоолордун жана ой-пикирлердин тематикалык, мезгилдик-мейкиндик чен-өлчөмүн болжолдоп болсо да аныктоо кыйын. «Манас» эпосу (үчилтиги) боюнча ошол эм-

гектердин арасында атайын же аргасыз бири-бирин кайталагандары арбын. «Манас изилдөөчү» болом деген адистерди күтүп турган кооптуу жагдайлардын бири так мына ушунда – мурункуларды кайталоо коркунучунда турат. Мындан 20 жыл мурда, эпосту изилдөөгө кирише баштаган кезде С.Байгазиевди да ушундай кооптуу жагдай күтүп турган. Бирок, тилекке жараша ал тапталган жолго түшпөй өз жолу менен кетип, башка изилдөөчүлөрдүн бирин да кайталабаган, улуу эпостун жаңы кырлары менен сырларын ачкан оригиналдуу эмгектерди жаратты. Анын эң негизги утушу жана илимпоздук өзүнчөлүгү мына ушунда турат (ырас, калыстык үчүн айта кетсек, ал өзүн-өзү кайталаган учурлар кездеше калат). Бул үчүн «Манас» тууралуу жүздөгөн ирдүү жана майда эмгектерди окуп гана жөн болбой эпостун өзүн, анын негизги варианттарынын тексттин беш колундай жатка билип, анын башкалар назар сала келген жана анча баам сала бербеген, салса да үстүрт мамиле жасап келишкен жактарын, аларда ачык жана көмүскө жайгаштырылган маанилерди, сырларды терең түшүнүп, аңдап-билип, анан аларды ырааттуу жана кылдат талдоодон өткөрүш керек эле. Айтканга оңой болгону менен аныгында булар ченемсиз акыл-эс энергиясын, эсепсиз убакыт менен мээнетти талап эткен оңбогондой оор иштер болуп эсептелет. С.Байгазиев мына ушул иштерди мыкты денгээлде аткара алды, ошонусу менен мурунку жана бүгүнкү манас таануучулардын алдыңкы сабынан орун алды.

«Манас» эпосу – кыргыз элинин өзүн-өзү таанып билүү жолундагы көп кылымдык эволюциясын, турмуш-тиричилигинин көп кырдуулугун, татаалдыгын, карама-каршылыктарын жана ынтымак-ырашкердүүлүгүн, кайгысы менен кубанычын, жеңиштери менен утулуштарын, дегеле «Адам» аттуу акыл-эстүү пендени түйшөлткөн эсепсиз маселелердин бүткүл чөйрөсүн, аны «адам» деп даңазалоого арзырлык нарк-насили менен

«айбандык» жолго түшүргөн, адам кейпинен кетирген сапаттарды, кыйчалыш кырдаал-шарттарды аңдап-билүүнүн, элдин тарыхын бүгүнкү күн менен айкалышта карап, алардын бардыгын таңкалардык көркөм-поэтикалык формада чагылдыруу, келечек муундарга жеткирүү аракетинин натыйжасы, ушул максат-мүдөө менен жаратылган элдин соолубас рухий түйшүгүнүн жыйынтыктуу поэтикалык философиясы. Мындай поэтизацияланган философия ошол узак жана татаал элдик турмуштун өзүнөн агылып чыгып, анын күзгүсү катары кызмат өтөгөн монументалдуу каармандардын образдары болмоюн иштелип чыгышы мүмкүн эмес эле, аларсыз мынчалык эмоционалдык-экспрессивдик күч-кубатка эгедер боло албайт эле. Эпостун улуулугу, залкарлыгы биринчи кезекте мына ушуга байланышкан. Жалпы эл менен жеке адам тагдырынын айкалышы, анын оң-терс жактары, көйгөйлөрү бир эле учурда турмуштун так өзүндөй реалдуу жана кооздолуп, гиперболизацияланып берилгендиги, аны берүүдөгү ашкере чеберчилик эпосту кайталангыс рухий-эстетикалык, социалдык-маданий көрүнүшкө айланткан. С. Байгазиев эпостун мына ушундай өзгөчөлүктөрүн илгиртпей түшүнүп, анын образдар системасы менен этнопедагогикасын кеңири алкакта изилдөөгө алып, аны таасын мисалдар менен кылдат талдап, терең маанилүү тыянактар чыгарат. Ал ириде эпостун классикалык тексттери менен иш жүргүзүп,

ойду-тоодон алынган фактыларга, баш-аягы жок, далилсиз, чаргытма ой-толгоолорго жол бербейт. Анын «Манас» боюнча эмгектери мына ушунунсу менен да баалуу. Кыскача айтканда, манас таануу илиминин бүгүнкү жеткен чегин, сөздүн оң маанисиндеги бийиктиктерин М.Ауэзов менен Б.Юнусалиевдин, К.Рахматуллин менен В.Жирмунскийдин, Р.Кыдырбаева менен С.Мусаевдин көөнөрбөс иликтөөлөрү сыяктуу эле С.Байгазиевдин маани-маңызы терең, чабыты кенен эмгектерисиз элестетүү мүмкүн эмес жана ушунун өзү эле анын бул илимдеги орду, салмагы канчалык олуттуу экенин көрсөтүп турат.

Адабияттар:

1. Адамзаттын Манасы. – Алма-Ата, «Жазушы», 1995.
2. Манас энциклопедиясы. – Бишкек, кыргызполи-графкомбинат, 1995.
3. Байгазиев С. «Манас» эпосунун улуттук жана дүйнөлүк мааниси. – Бишкек, «Алтын тамга», 2014.
4. Кыдырбаева Р. «Манас» эпосунун генезиси. – Фрунзе, Илим, 1984.
5. Байгазиев С. Улуу «Манас» эпопеясы – дүйнөлүк көркөм маданияттын өчпөс жылдызы. – Бишкек, «Алтын тамга», 2016.